

BODNÁR ERZSÉBET

Magyar–oroszl kapcsolatok a XIX. században: József nádor és Alekszandra Pavlovna

Az 1794-es esztendő fordulót hozott Franciaország történetében: a jakobinusok uralmának bukása után a hatalmat a nagypolgárság szerezte meg. Eddig a francia seregek feladata az volt, hogy védjék saját országukat az emigránsokat támogató udvarokkal szemben, ebben az évben azonban a csapatok elérték a Rajnát, elfoglalták Belgiumot és Hollandiát, s ősztől a hódító politika lett a Francia Köztársaság hivatalos irányzata.

Ausztria, az Oroszl Birodalom és Poroszország 1795-ben megállapodott Lengyelország újbóli felosztásában. Franciaország 1795 folyamán békét kötött Poroszországgal, a Hollandia helyén létrehozott Batáviai Köztársasággal, valamint Spanyolországgal. Ausztria nem mondott le elveszített területeinek visszaszerzéséről, és 1795 nyarán erős koalíciót szervezett Franciaország ellen Anglia, a Szárd-Piemonti Királyság, a Nápolyi Királyság és néhány német állam részvételével, amelyhez szeptember folyamán Oroszország is csatlakozott.

Napóleon 1795 óta próbálta meggyőzni a Direktóriumot arról, hogy indítsanak támadó hadjáratot az osztrákok és itáliai szövetségeseik ellen, és foglalják el az észak-itáliai területeket, megelőzve a franciaellenes koalíció akcióit. Végül elfogadták a tervét, és 1796. február 23-án kinevezték az itáliai hadsereg parancsnokává. 1796 áprilisában Napóleon átvezette csapatait az Alpokon, megjelent a Pó-síkságon, és az ellene küldött osztrákokat szétszórta. Sorozatos sikerek után 1797 februárjától Bonaparte már az örökös tartományokat fenyegette, ezért Ferenc császár 1797 októberében Campoformióban békekötésre kényszerült. Oroszország mindvégig igyekezett távol tartani magát az eseményektől.

Campoformio után viszonylagos nyugalom állt be Ausztria és Franciaország viszonyában. Napóleon ekkor már Angliát tekintette fő ellenfelének; következő terve Egyiptom meghódítása volt, avval a céllal, hogy Keleten megvesse annak a hadjáratnak az alapját, amellyel Indiában támadhatja meg az angolokat. A francia flotta 1798 májusában kihajózott Toulonból, júniusban elfoglalta a stratégiaileg fontos Málta szigetét, a hónap végén partra szállt Egyiptomban, 1798 júliusában a piramisoknál győzelmet aratott a mamelukok felett, és bevonult Kairóba. Az angolok azonban Abukirnál 1798. augusztus 1-jén vereséget mértek a francia flottára.

A francia vereség diplomáciai következménye Anglia megerősödése és a franciaellenes második koalíció megszervezése lett. Miután a francia terjeszkedés az oroszok keleti érdekeit is sértette, I. Pál felhagyott semleges politikájával. 1798 végén szövetséget kötött az angolokkal, amelyhez csatlakozott Törökország, a Nápolyi Királyság, illetve Ausztria. I. Pál hosszú várakozás után került trónra 1796-ban, és szakított anyja, II. Katalin politikájával. A cárnő ugyanis osztrákbarát volt és a keleti kérdésben az expanzív politika híve, I. Pál viszont Poroszországgal „barátkozott”, Törökországgal pedig jó viszony és szövetségi kapcsolat kialakítását szorgalmazta.

I. Ferenc császár 1797 tavaszán alázatos hangú levélben kért segítséget Oroszországtól, a válasz azonban elutasító volt. A következő évben Napóleon elfoglalta Máltát, mire I. Pál a lovagrend védelmére kelt, (1798. december 16-ától ugyanis a máltai lovagrend nagymestere volt), és úgy tűnt, hajlandó lesz csapatokat küldeni Napóleon ellen. Ausztria családi kapoccsal kívánta megerősíteni a szövetséget Oroszországgal: szükségesnek mutatkozott a Romanov-Habsburg kötelék ünnepélyes megpecsételése és demonstrálása.

A cárnak négy fia és hat leánya volt. Leányai közül az 1783-ban született Alekszandra volt a legidősebb. II. Katalin házassági terveiben fontos szerepet szánt leányunokáinak. Alekszandrát IV. Gusztáv, a fiatal svéd király feleségének nevelték, melynek célja a svéd politika orosz szolgálatba állítása volt. A cárnő arra törekedett, hogy a Pétervárhoz közeli északnyugati orosz határ védelmét dinasztikus házasság révén biztosítsa, és, elnyervén a svédek barátságát, a török kérdést is megoldja, az Oszmán Birodalom felosztásának „görög tervét” megvalósítva. De röviddel az eljegyzés előtt (1796) Gusztáv király visszalépett a házassági szerződéstől a túl szoros megkötések miatt. A kínos esetet azzal magyarázták, hogy Alekszandra Pavlovna nem kívánta elhagyni ortodox hitét, Svédország királynéja pedig csak evangélikus vallású lehetett.

Bécs 1798-ban az orosz–osztrák rokoni kapcsolat megerősítésére Alekszandra Pavlovna nagyhercegnőt választotta, vőlegényéül pedig József főherceget jelölték ki, aki 1796-ban lett Magyarország nádora. Nyílt, őszinte jelleme, tapintatossága alapján megfelelő személynek látszott arra, hogy eloszlassa I. Pál minden gyanakvását. József bátyja, Károly főherceg is szóba került, mint vőlegény, ő azonban zárkózott, pesszimizmusra hajló személyiség volt. Az 1776-ban született József korban is jobban illett a még csak tizenöt éves menyasszonyhoz, mint az Alekszandránál tizenhárom évvel idősebb Károly. Pétervárott is Józsefet részesítették előnyben. 1798 december elején az osztrák császár úgy határozott, hogy öccsét Pétervárra küldi.

A nádor 1799 januárjában indult el Oroszországba, és viszontagságos utazást követően február 20-án érkezett meg az orosz fővárosba. Az orosz uralkodó tőle szokatlan melegséggel üdvözölte a főherceget, bemutatta a jelenlévő fiainak, majd a cár dolgozószobájából együtt mentek át a cárné lakosztályába, ahol a nagyhercegnők tartózkodtak. Az ebéd, a délutáni látogatások a cári család egyes tagjainál, valamint az esti bál és a vacsora családi hangulatban teltek. A főherceget magával ragadta Alekszandra Pavlovna bája. A nagyhercegnő szépsége, tartózkodó szerénysége és műveltsége találkozásuk első pillanatától kezdve megigézte a nádort. A bátyjának, Ferenc császárnak 1799. február 23-án kelt bizalmas levelében a következőképpen számolt be erről: „Nem hálálhatom meg kellőleg Feliséged kegyességét, hogy őt jelölte ki számomra élettársul, s meg vagyok győződve, hogy e házassággal családi boldogságom egész életemre biztosítva van”. A cári család, és maga a nagyhercegnő is hasonlóképpen szimpatikusnak találta a nádort.

Ludwig Cobenzl gróf, Ausztria szentpétervári követe már másnap javasolta a főhercegnek, hogy minél hamarabb tegye meg a döntő lépést. A nádor két nappal az érkezése után, február 22-én megkérte a nagyhercegnő kezét. Az eljegyzést 1799. március 3-án tartották a szentpétervári palota gyémánt-termében, ortodox szertartás szerint.

Az eljegyzés katonai szövetséget pecsételt meg. A diplomaták elégedettek voltak, a nádor remekül teljesítette a küldetését, megtalálta az utat Pál cárhoz. József nádor elsősorban kérő volt Szentpétervárott, a politikáról keveset beszélt, visszafogott viselkedése meggyőzte a kételkedő, bizalmatlan cárt arról, hogy érdemes támogatnia az oroszok aktívabb részvételét a franciák elleni háborúban. Ferenc császár az Itáliába küldendő orosz csapatok élére A. Szuvorov tábornokot kívánta állíttatni, akit I. Pál nem kedvelt ugyan, de József nádor közbenjárására engedett a szövetséges kérésének. Ezen kívül József nádor megszerezte a cár hozzájárulását ahhoz, hogy Bécsben Ferenc császár kegyeltje, Razumovszkij maradjon orosz nagyköveti posztján. I. Pál azt szerette volna, ha József nádor veszi át Károly herceg helyett az osztrák hadsereg vezetését, ez viszont ellenszenvet váltott ki a bécsi udvarban a nádorral szemben.

József nádor az eljegyzése után március 20-án távozott Pétervárról, és áprilisban Bécsben, majd május 13-tól Budán tartózkodott. Ott az országos ügyek intézése mellett a házasság kérdésével is foglalkozott. Arra kérte a császárt, engedje át neki a királyi palota lakosztályát, építtessen istállót, nevezzen ki a jövőbeni felesége mellé főudvarmesternőt, valamint tárgyalta a kelengye elszállítása ügyében is.

Az orosz csapatok 1799 áprilisának közepén érkeztek meg Észak-Itáliába, és rövid idő alatt Milánó, majd az egész Pó-síkság az orosz–osztrák csapatok kezére került. Augusztusban Itáliában az orosz–osztrák,

Hollandiában pedig az orosz–angol csapatok győztek, de a szövetségesek nem tudták kihasználni katonai sikereiket, mert az osztrák és az angol érdekek az oroszok Itáliából történő eltávolítását kívánták. Szuworovot Svájcba küldték, ahol kimerítő manőverek után csatákat veszett Zürich mellett.

József nádor augusztus 16-án határozott hangú levélben kérte Ferenc császártól, hogy tűzze ki esküvőjének időpontját. A levelével egy időben rossz hírek érkeztek Pétervárról a bécsi udvarba arról, hogy a cár elkedvetlenedni látszott, és miután a koalíciós együttműködés nem alakult az orosz várakozásoknak megfelelően, azt rebesgették, hogy az orosz uralkodó vissza akarja vonni a csapatait. A bécsi kormányzat igyekezett a kínálkozó új lehetőséget kiaknázni, hiszen a nádor az esküvője alkalmából ismét fontos szerepet játszhatott az egyre romló orosz-osztrák kapcsolatok javításában. József 1799. szeptember 22-én útra kelt. A cár és családja Gatcsinában, a nyári rezidenciáján várta a főherceget, aki október 20-án érkezett meg. Az orosz udvar Béccsel szembeni rossz hangulata, a feszült légkör ellenére a cári család szívélyesen fogadta a nádort, bár I. Pál tüntetett a kimértséggel. Éppen József nádor érkezésével egy időben (október 21-én) értesült az udvar az észak-itáliai orosz katonai kudarcokról és Szuworov svájci hadjáratáról. A sikertelenségeket a cár Ausztria rossz hadvezetésének róta fel. A nádor helyzete ekkor elviselhetetlenné vált volna, ha nem érezte volna jól magát a menyasszonya és a cárné társaságában, hiszen a cár a lehető legkevésbé beszélt vele. De az esküvővel kapcsolatban egyéb zavarok is támadtak. Bécsből utasítást küldtek Oroszországba, hogy a római katolikus esküvőnek meg kell előznie az ortodoxot, és a római szertartást a lebergi érseknek kell elvégezni. Alekszandra Pavlovna és József nádor házasságkötésére – rövid huzavona és kompromisszumok megkötése után – október 30-án kerülhetett sor. A nádor elfogadta az orosz udvar ceremóniatervét, így annak megfelelően az esketés először görög szertartás szerint történt, majd ezt követte a római katolikus rítusú esküvő. Pompás ünnepek, fényes estélyek várták az ifjú párt, és a cár kitüntette a nádort a Szent András-renddel.

Ezzel egy időben Ny. Panyin és Ludwig Cobenzl között tárgyalások kezdődtek a diplomáciai kapcsolatok javítására, de az erőfeszítések nem vezettek eredményre. A svájci hadjárat orosz kudarcain és a szövetségesek álnokságán feldühödött I. Pál 1799 októberében hazarendelte Szuworovot és az orosz csapatokat, ami orosz részről egyet jelentett a szövetség felbontásával.

Ilyen hangulatban érkezett el 1799. december 2-án az ifjú pár Oroszországból történő elutazásának a napja. A búcsú nagyon megható volt, reggel az egész cári család a templomban imádkozott az utazókért. I. Pál

cár a leányát a kocsig kísérette, és hosszan búcsúzkodott Alekszandrától. József nádor és felesége fárasztó utazást követően 1800. január 2-án érkezett Bécsbe, ahonnan február 11-én Budára, a számukra kialakított lakosztályba tértek meg. Itt élte az ifjú házaspár rövid családi boldogságának örömteli napjait. A nagyhercegnő után 62 társzeker szállította a kelengyéjét, valamint az orosz uralkodó a vejének 150 ezer rubel évjáradékot biztosított, amelynek fele még Alekszandra Pavlovna halála után is megillette a nádort.

1799 novemberében Franciaországban is változások következtek be: az államcsíny után Napóleon békét ajánlott az osztrákoknak, de nem tudtak megállapodni. Az 1800-ban megkezdődött újabb francia-osztrák háborút végül a luneville-i béke zárta le 1801 februárjában. Anglia egyedül maradt, bár Oroszország nem kötött békét a franciákkal, de nem lehetett a hadműveleteire számítani. Az erősödő angol-orosz ellentét –, amelynek elsősorban kereskedelmi okai voltak, valamint Málta angol kézre kerülése – 1800 decemberétől segítette a francia-orosz közeledést, mivel ez Oroszország számára Keleten területi gyarapodást is kínált. I. Pál 1801. január 2-án elfogadta a francia szövetséget, ami Európában, és főleg Ausztriában, nagy feszültséget és riadalmat keltett.

1801 január közepén Alekszandra levelet kapott az apjától, amelyből egyértelműen kiviláglott, hogy az orosz uralkodó a franciák mellé állt. Ez ismét előtérbe tolt a nádor személyét: Ferenc császár ismét József közvetítését kérte, közreműködésével próbálta megtartani az orosz barátságot, de a próbálkozásai nem jártak sikerrel.

Az angolokkal való szakítás gazdasági következményei, a Pál uralkodása által kiváltott elégedetlenség Oroszországban végül palotaforradalomhoz és az uralkodó meggyilkolásához vezetett 1801. március 11-én.

Bár az osztrák-orosz kapcsolat 1800 elejére megromlott, ez a nádor és a főhercegnő magánéletére nem hatott ki: rendkívül harmonikusan éltek együtt. Alekszandra Pavlovna népszerű volt a magyarok körében, közvetlen és jótékonykodó személyisége miatt szerették az országban, és a magyar nemesség is védelmezőjeként tekintett rá Béccsel szemben. Magyarországra érkezésükkor, 1800 februárjának letelején nagy létszámú pesti delegáció várta Budán az ifjú párt, hogy az ország lakosságának hódolatát kinyilvánítsák.

Alekszandra Pavlovna mindig adakozónak mutatkozott, a vidék falvaiban tett látogatásai során jelentős alamizsnát osztott szét. A fiatal pár a kulturális életet is felélénkítette. A Magyar Kurír 1800. március 4-i száma arról tudósít, hogy „tegnap indult el innen (Bécsből) ama nagynevű Haydn muzsikusz, Doktor és Direktor, hogy a Nádorispányné Ő Császári Hertzegsége parancsolatjára el énekeltesse és el muzsikáltassa a »Teremtés« név alatt ismeretes muzsikáját”. Egyébként az oratórium

első, Bécsen kívüli előadására Budán került sor, 1800. március 8-án. Ugyanebben az évben, május 13-án Budán „muzsikált” Beethoven is. Alekszandra Pavlovnának nem kis szerepe volt abban, hogy kezdett „udvarképesse” válni a magyar ének és tánc: például gróf Battyány Tivadar kertjében egy bálon, Alekszandra kezdeményezésére, magyar énekesek is szerepeltek, és magyaros ételeket szolgáltak fel.

Alekszandra szeretett hosszas sétákat tenni a budai hegyek között, így jutott el Ürömrre, ahol József nádornak kis villája volt. Rövidesen ez lett kedvenc tartózkodási helye, kirándulásainak központja. 1800 nyarán szűkebb környezetével Ürömrre költözött, ugyanis gyermeket várt. 1801. március 8-án hajnali 3 órakor hosszú vajúadás után kislányt szült, aki azonban olyan gyenge volt, hogy még aznap, röviddel a keresztelője után, meghalt. Alekszandra Pavlovnának már két nappal a szülés kezdete előtt lázas tünetei voltak. A diagnózis szerint „a március 6-án kezdődött betegség reumás gasztrikus idegláz volt, mely a gyermekágyban szenvedett izgalom és aggodalom, néhány diétahiba, a kevés testmozgás és a szülés lassú lefolyása következtében állott be. Ehhez 10-én még tej-láz járult.” Az állapota a következő napokban tovább romlott, és március 16-ára virradóra elhunyt. A gyász hír apját, Pál cárt sem találta életben, aki összeesküvés áldozata lett. A gyász hírt vivő futár, Králitz István állítólag a határon találkozott a cár halálhírét hozó orosz futárral.

A nádor feleségét és kislányát a budavári királyi kápolnában kellett volna eltemetni, de még a nádorhoz legközelebb állók is tiltakoztak ez ellen, mert Alekszandra Pavlovna ortodox hitű volt, és nem római katolikus, mint a Habsburg család többi tagja. A gyermeket még édesanyja halála előtt eltemették a kapucinusok budai kriptájában. Alekszandra egy ideig a várkertben nyugodott, és csak 1803-ban szállították el Bécs és Pétervár megegyezése értelmében Ürömrre, ahol az emlékére épített sírkápolnában helyezték örök nyugalomra.

Két évvel a tragikus események után József nádor ismét Pétervárrott járt. A viszony Oroszországgal ekkor sem volt jobb, noha I. Sándor cár a trónra lépésekor kibocsátott manifesztumában kinyilvánította, hogy Ausztriával szorosabb szövetséget kíván létesíteni. A bécsi diplomácia azonban a kínálkozó alkalmat nem tudta kellőképpen megragadni. Rövidesen megváltozott az orosz kormányzat álláspontja is: az osztrákok közeledését úgy értelmezte, hogy Ausztria ismét háborúba akarja vonni Oroszországot. Ferenc császár minden lehetőséget megragadott az elégtelen osztrák-orosz kapcsolatok megjavítására, ezért 1802 december közepén az özvegy cárné, Marija Fjodorovna levelére, amelyben a nádort Pétervárra hívta, azonnal reagált. Így került József nádor újabb küldetéssel Oroszországba 1803 márciusában, ahol június végéig tartózkodott. A neki szánt feladatot, hogy a diplomáciai ügyeket

rendezze, esetleg egy új házassággal – amelyet elhunyt felesége hűgával, Jekatyerina Pavlovna nagyhercegnővel kötött volna – az osztrák szövetség állandó bázisát megteremtse, nem sikerült teljesítenie.

Alekszandra Pavlovna és József nádor házassága egyedi esemény maradt a Romanov és Habsburg dinasztia közötti rokoni kapcsolat létesítésében. Bár I. Miklós uralkodása idején orosz részről két alkalommal is tettek kísérletet arra, hogy ezt a tradíciót folytassák. Olga Nyikolajevna (Miklós harmadik leánygyermeké) és István főherceg (József nádor fia) házasságának ötlete 1838-ban merült fel. Az orosz kormányzat a keleti kérdésben követett angolelles orosz külpolitika határozottabb osztrák támogatását remélte többek között ettől a lépéstől. István főherceg 1839-es pétervári utazása és a tervezett házasság azonban meghiúsult, és ugyanígy kudarcra ítéltetett Olgának István unokatestvérével, Albrecht főherceggel tervezett házasságkötése is, 1841-ben. Az oroszok növekvő balkáni ambíciói miatt osztrák részről leginkább Metternich intrikált ellene, de az orosz kabinet sem lelkesedett már annyira a dinasztikus házasság ötletéért. I. Miklós úgy ítélte meg, hogy a keleti kérdés rendezése, a Török Birodalom felosztása az angolokkal is megoldható, Ausztria kizárásával. Ezt látszott igazolni az oroszoknak a második egyiptomi válságot lezáró 1841-es Dardanella-szerződés megkötésekor elfoglalt álláspontja, valamint a cár 1844-es londoni látogatása is.

Források és felhasznált szakirodalom:

- Bodnár Erzsébet: Házasság és diplomácia. Alekszandra Pavlovna és József nádor In: *Nyelv – etnográfia – kultúra*, Budapest, 2001.
- Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés az orosz külpolitikában. Egy furcsa szövetség. Orosz–török közeledés és együttműködés a XVIII. század végén In: *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében* (szerk.: Bebesi György), Pécs, 2001.
- Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789-1918*, Budapest, 1992.
- Domanovszky Sándor: *József nádor élete*, Budapest, 1944.
- Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*, Budapest, 1996.
- József nádor iratai (Kiadta és magyarázatokkal kísérte: Domanovszky Sándor), 1. k. 1792-1804. Budapest, 1925.
- Kun Miklós: A megkésett uralkodó In: *Koronás portrék* (szerk.: Szvák Gyula), Budapest, 1987.
- Lestyán Sándor: *József nádor*, Budapest, 1943.
- Magyar Kurír*, 1800. március 4., május 13.
- Ortenburg, Henrik: *Üröm und die Grabkapelle daselbst die letzte Ruhestätte der Veregwiten Erzherzogin Grossfürstin Alexandra Pawlowna*, Pest, 1860.
- Schroeder, Paul W.: *The Transformation of European politics 1763-1848*, Oxford, 1994.
- Tardy Lajos: A “budai orosz könyvtár” és az ürömi mauzóleum orosz leírói, In: *OSZK évkönyve*, 1965–1966. Budapest, 1968.
- Tarle, Jevgenyij: *Napóleon*, Budapest, 1972.
- Várnai Péter: *Oratóriumok könyve*, Budapest, 1972.

- Danyilova, Albina. Pjaty princessz. Docseri imperatora Pavla I. Moszkva, 2005.
- Kinyapina, N. Sz. Vnyesnyaja polityika Nyikolaja I. In: Novaja i novejsaja isztorija, 2001/1-2.
- Szafonov, M. M. Szuvorov i oppozicija Pavlu I. In: Voproszi isztorii, 1993/4.
- Szorokin, Ju. A. Pavel I. In: Voproszi isztorii, 1989/11.